

על אפשרות הגשמת ההגשמה העצמית

ישראל אידלוביץ

תאריכים: הגשמה עצמית, מימוש עצמי, אקטואליזציה עצמית, אוטופיה, "החיים הטובים", תשוקות עמוקות, שאיפות, אוטונומיה.

תקציר

מטרת מאמר זה היא להביא ניתוח מפורט של אידיאל ההגשמה העצמית. הניתוח של אידיאל זה איננו מושגי בלבד, אלא גם נורמטיבי. ה"הגשמה עצמית" היא ערך המקפל בתוכו שני מושגים בעלי משמעות דומה: "מימוש עצמי" ו"אקטואליזציה עצמית". ההגשמה העצמית זכתה לביקורת על היותה שיטה אגואיסטית או שיטה בעלת ערכים ניטראליים, שאין בהם אבחנה בין קדושים לחוטאים. אף-על-פי-כן, ההגשמה העצמית, בסופו של דבר, מתבססת על אידיאלת הכבוד האנושי. ההגשמה העצמית מורכבת מתשוקות ומהישגים במעלתם הגבוהה ביותר, היא כוללת את כל ערכי החיים האנושיים והיא התכלית האחרונה של השאיפות האנושיות. לכן לשאוף ל"חיים הטובים" משמעו לשאוף להגשמה עצמית.

מבוא

אידיאל ההגשמה העצמית קיים בתרבויות רבות, ואפיוניו אוטופיים וריאליים כאחד. ההגשמה העצמית נוכחת בניסיון של כל אדם ואין היא זרה לתכליות האנושיות, שאחת המרכזיות שבהן היא השגת הטוב. הגדרת מושג "ההגשמה העצמית" מחייבת תיאום בין האידיאל של ההגשמה העצמית לבין המעשים הנעשים לשם השגתו. במאמר זה ייבחנו וינתחו מספר הגדרות אפשריות להגשמה עצמית, מושגיות ונורמטיביות כאחד, על מנת להצביע על הקשיים בדרך למימושה. השגת ההגשמה העצמית היא מנת חלקם של מתי מעט, בניגוד לגישות הלא-ביקורתיות המוצגות לכל צרכן, החל באמצעי התקשורת וכלה בספרות "מקצועית" בתחומי החברה והנפש. הדיון העיוני מחייב לעסוק בעיקר בביקורת מושגית ולהצביע על סתירות או אף על היעדר פתרונות נאותים, גם אם השאיפה הטבעית של רוב בני האדם היא להאמין באפשרות לגאולה באמצעות מימוש של מושגים אידיאליים. עבור מרבית בני האדם ההגשמה העצמית היא בגדר תקווה עמומה, ערגה או שאיפה מוטעית. יחד עם זאת, ערכי ההגשמה העצמית קיימים והם ממשיים גם כאשר הם לא מוגשמים, והאדם עצמו, לעתים קרובות, מוגדר כפי שהנו וכפי שהיה שואף ועורג להיות.

יסודות ההגשמה העצמית

לפי דעת מבקריו הרבים, המושג הגשמה עצמית מבטא אנוכיות וערכי מוסר ניטראליים, ולכן אין בכוחו להבחין בין הגשמה עצמית של פושע לבין הגשמה עצמית של אדם ישר. חסידי הקומוניזם והסוציאליזם הגדירו את ההגשמה העצמית, לעתים קרובות, כמעשה נפשע הפוגע באידיאלים של הסולידריות המעמדית, כהטפה נגד ערכי השוויון וכתוצר דקדנטי של התרבות

הקפיטליסטית בהווה או של תרבויות פיאודליות בעבר. על מנת לדחות טענות אלו ועל מנת למנוע טשטוש גבולות מוסרי, יש הגורסים שכינון ערכי של ההגשמה העצמית כרוך בפיתוח תורת מוסר, המבוססת על אידיאת הכבוד האנושי ועל עקרונות המוסר האוניברסלי (Yankelovich, 1981).

קיימים שני ממדים להגשמה העצמית: הממד החברתי והמדד האינדיבידואלי. שני ממדים אלו מתנגשים זה בזה, ורק לעתים רחוקות משלימים זה את זה. מטבע אופייה מתנגשת ההגשמה העצמית במטרות החברה, המגדירה לעצמה מטרות אוטופיות או מעשיות, הכורכות בתוכן מושגים של שוויון, צדק, אחווה, דאגה לזולת, חמלה, רחמים ואף הקרבת הפרט למען המשך קיומה. לעתים קרובות מגדירה לעצמה החברה קטגוריות של מוסר אוניברסלי, לאומי או שבטי, וההגשמה העצמית של הפרט אינה ערך עליון (בלשון המעטה) בקטגוריות אלו. לעומת זאת, ההגשמה העצמית של הפרט יכולה להוביל לכינונו של טוב כללי, התואם את רצון החברה ואת מטרותיה.

למושג "הגשמה עצמית" (Self-fulfillment) נוספו בספרות הפילוסופית שני מושגים קרובים:

- המימוש העצמי (Self-realization) – ההתייחסות למימוש העצמי כאל תהליך היא ההוכחה שהעצמי כשלעצמו איננו "ממשי" באופן השלם, ועליו לעבור תהליכים אשר בסיומם הוא יגיע למימוש עצמי. המימוש העצמי נפרד מתהליך הגשמת השאיפות של העצמי, מפני שלפעילויות של העצמי, החותר לקראת מימושו, יש מטרה שהיא מעבר לתהליך זה. הפעילויות הללו כשלעצמן מהוות בסיס להגדרתו ולהיווצרותו של מצב הווייתי (אוונטולוגי) חדש (Gewirth, 1998, p. 60).

- האקטואליזציה העצמית (Self-actualization) - התהליך שבו מביא האדם את עצמו לידי מימוש של העצמי בזמן ובמרחב מוגדרים וסופיים ולשם מטרות מוגדרות. בעוד שיעדה של ההגשמה העצמית הוא בגדר יצירה עצמית, לאור דימויים אוטופיים ותכליות עתידיות, הרי שיעדה של האקטואליזציה העצמית הוא הגשמת מטרות העצמי כאן ועכשיו. הצלחתה של האקטואליזציה העצמית נבחנת ביכולת של הפרט ליישם את מטרותיו באופן מידי, במציאות המיידית, תוך לקיחת אחריות אישית רבה יותר בדרכו לעצמאות (Rogers, 1951).

בניגוד למעמד האוטופי של ההגשמה העצמית, הרי שהאקטואליזציה העצמית היא יחסית ומותאמת לכל אדם, לשאיפותיו, ליכולותיו ולאפשרויות להגשימן, ואין לה מעמד שהוא בהווייתו אובייקטיבי, שהוא בלתי תלוי בערכים חברתיים או תרבותיים. יתרה מזאת, היחסיות משפיעה על מושא השאיפות של ההגשמה העצמית, כך שהוא יכול להיות "הטוב", אך באותה

מידה הוא יכול להיות "הרוע". לדוגמה, ההגשמה העצמית של חבר בקהילה מסוימת יכולה לבוא לידי מיצוי בהשפעה החברתית הטובה שיש לקהילה עליו או בהשפעה הרעה. כלומר, הן שאיפותיו והן יכולתו של הפרט נגזרים מזהותו כחבר בקהילה, על פי הנורמות המקובלות עליה. מכאן שההגשמה העצמית מושפעת מהקונטקסט החברתי, נגזרת ממנו ואף מכוננת במסגרתו. הגישה האינדיבידואליסטית הקיצונית, הדוגלת בהגשמה עצמית נטולת השפעות, פניות או הקשרים חברתיים, מנסה לקבוע מסגרת אישית נטולת השפעות סביבתיות על תהליך ההגשמה העצמית, ואף לקבוע שההגשמה העצמית היא הוויה בפני עצמה.

לעומת זאת, קיימת בעייתיות נפוצה ביחס לאקטואליזציה העצמית, כפי שהיא נתפסת בעיני חלקים רחבים בציבור: לעתים קרובות מתפתים בני האדם להאמין שאקטואליזציה עצמית משמעה היענות לקריאות הנפוצות להיות "אותנטיים", "ספונטיים", "להגיע להבעה כנה ואמיתית" או "לחפש אחר מקור פעולותיהם עמוק בתוך טבעם".

על פי הכוונתן ההגדרות הנלוות למושג ההגשמה העצמית אינן בגדר העצמה אותנטית המבטיחה את הגשמת הייעוד, מפני שההגשמה העצמית איננה חד ערכית. לדוגמה, יש ביכולתה להביא לידי ביטוי אותנטי רוע או רשע, אשר יזכו להגשמה עצמית מרבית. הגשמה עצמית אותנטית, המביאה לידי ביטוי את יסודות הנפש וההכרה הטובים והראויים של האדם, איננה מתחייבת מהגדרת מהותה. לעומת זאת ההגשמה העצמית המכוננת על בסיס הידע העצמי היא דרך המלך לשיפור עצמי והיא משיגה לאחר מאבק ממושך את יעדה המרכזי שהוא האושר העצמי.

בדומה לאושר, גם ההגשמה העצמית איננה ברת השגה בצורה ישירה, ולכן היא מצטיירת לעתים קרובות כתוצר לוואי של הגשמת מטרה כלשהי. מתוך ניסיונות העבר להגדיר את ההגשמה העצמית ניתן לסכם שלוש דרכים עיקריות לכינונה המושגי והמעשי כאחד:

1. ההגשמה העצמית היא מושג תיאולוגי, המגדיר את התכלית של בני האדם כהתקדמות לקראת הגשמת הצווים האלוהיים. מטרתה של ההגשמה העצמית הן מימוש עצמי ומיצוי כל היכולות העומדות לרשותם של המאמינים לשם חיזוק אמונתם. ברוב הדתות מתגלה לעתים קרובות "ישות" בעלת יסודות "על-אנושיים", שאכן הגיעה להגשמה עצמית ולמימוש עצמי באופן מרבי. טיפוס של אדם מעין זה זוכה למעמד עילאי ולעתים קרובות מקבלת הווייתו מעמד מיוחד והוא מוגדר כ"קדוש". הקדוש הוא בדרך כלל אדם שהצליח להגיע להגשמה עצמית מלאה, מימש את כל יכולתו והגשים את שאיפותיו ותשוקותיו תוך הזדהות מלאה עם החוויה האלוהית. לעתים, הקדוש אף "זוכה" לשכון בצורה זו או אחרת בקרבת האלוהות.

עמדה תיאולוגית זו של ההגשמה העצמית אינה מקובלת בתורות המוסר וההכרה המודרניות, הכורכות בתוכן את התודעה האנושית המוכרת, על מגבלותיה ויכולותיה, את זכויות האדם ואת מגבלות הנפש האנושיות. נקודת מוצא מודרנית זו, המודעת בעיקר למגבלות הנפש

האנושית, מאפשרת הבעה חלקית בלבד של השאיפות להגשמה עצמית, משום שהאדם עצמו, בניסיונותיו המתמשכים למיצוי יכולתו ולשיפור עצמי מתמיד, הוא תכלית ההגשמה העצמית.

2. ההגשמה העצמית היא מקסימליסטית ומטרתה לקדם את החופש האנושי ואת חיי הטובים של האדם מכל הבחינות: הרוחנית, הנפשית, הגופנית והחומרית. אין להפריד בין הרוח לחומר, אין להאמין שרק החומר משועבד והרוח חופשית, אלא יש להגיע להגשמה עצמית שבה הרוח באה לידי מיצוי מלא בעולם החומר ולהפך. ביטויה השלם של ההגשמה העצמית מחייב הצלחה של האדם גם בעולם החומר וגם בעולם הרוח, כאשר הצלחה היא נפשית וגופנית כאחד. בני האדם "חולמים על חיים טובים יותר", שהם בגדר חזון אוטופי, אשר במסגרתו תושג ההגשמה העצמית המקסימלית (Bloch, 1986).

יש שכרכו את החזון האוטופי של "החיים הטובים" בשינויים חברתיים-כלכליים עתידיים, פיתחו תיאוריות חברתיות אוטופיות, ואף ציירו את תמונות העולם של החברות העתידיות ואת הדרך הנאותה לכינוןן. דיון עקרוני במושג ההגשמה העצמית מחייב הבחנה בין הגשמה עצמית לבין קידום זכויות האדם ומעמדו החברתי-כלכלי-פוליטי. תכליתה של ההגשמה העצמית היא רחבת היקף והיא מתייחסת למכלול העולם הרוחני-תרבותי-חברתי של האדם, שעתידי לזכות בהגשמה עצמית ממשית. זכויות או מעמד הם מושגים מינימליסטיים, אשר מושאם הוא הצרכים הבסיסיים שבחיי האדם (בובר, 1983). ההגשמה העצמית היא אוטופית באופייה והיא תושג באמצעות מימוש עצמי. ההגשמה העצמית היא תכלית אפשרית, שניתן לבחור בה ולהתקדם לקראתה בשלבים של מימוש עצמי.

3. ההגשמה העצמית היא אידיאל, אשר איננו מעוגן במציאות הקיימת אלא במציאות עתידית, שאליה אנו מקווים להגיע תוך פרק זמן בלתי מוגדר. האידיאל במהותו הוא בגדר שאיפה או תכלית ואפיוניו משמרים את מהותו. ההגשמה העצמית היא ארץ לא נודעת, שאותה אנו מנסים לצייר בדמיוננו, אך אין לנו דרכי גישה אליה והיא בגדר מציאות שאינה ברת השגה. יש שכרכו את ההגשמה העצמית המלאה בהשגת עולם אחר, שאינו עולם המציאות האנושית המוכרת. ההגשמה העצמית, בדומה לטוב, אינה ברת השגה בעולמנו, ולכן תכליתה תושג בעולם אחר.

ההגדרות החדשות של ההגשמה העצמית אינן מתחומי התיאולוגיה ותורת-ההכרה בלבד, אלא הן גם חלק מתורת המוסר, מהפילוסופיה של התרבות, מהפסיכולוגיה ומהסוציולוגיה. בכל ההגדרות הללו של ההגשמה העצמית יש פן אידיאליסטי-אליטיסטי. השקפת העולם האידיאליסטית מניחה ש"החיים הטובים" של הפרט, ההשתקעות, ההתרכזות בעצמי והניסיון

להגיע להעצמה רפלקסיבית מרבית (שמעצם מהותם אין להם עניין רב במהפכות חברתיות), מן ההכרח שיובילו לעמדה אליטיסטית (Gewirth, 1998, pp. 19-22). ההגשמה העצמית האליטיסטית שמה דגש על הפרפקציוניזם והשלמות העצמית של הפרט, ודוחה את הדרישות החברתיות הכלליות להישגיות, ליעילות ולסולידריות חברתית, שעל פי השקפתה מובילות לבינוניות גרידא.

במחשבה המערבית התלוו למושג ההגשמה העצמית משמעויות דתיות או אידיאליות, ולכן הוגים שונים כתומס הובס, ברוך שפינוזה או זיגמונד פרויד (Warner, 1966) תרו אחר פתרונות למימוש מושג זה, פתרונות תיאורטיים אך ברי ביצוע. הפתרונות שהוצעו על ידי הוגים אלו שמו דגש על הדרישות לריסון עצמי של השאיפות האוטופיות להגשמה עצמית, ועל התאמתן למסגרת האפשרויות וליכולות האנושיות. אידיאל ההגשמה העצמית לא היה אהוד על הוגים אלו, משום שלדעתם הוא אינו מעשי, ומעצם מהותו הוא מעודד שאיפות שאינן ברות מימוש או הגשמה ואף יוצרות אשליות. אף אם חלק מהמטרות של ההגשמה העצמית יבואו לידי מימוש, הרי שאין להן תכלית סופית ומוחלטת, הן זמניות בלבד. יחד עם זאת, כל תכלית הזוכה למימוש, מימושה הוא סופי.

הגישה הספקנית טוענת שמטרות ההגשמה העצמית, אשר זכו למימוש, הופכות לאחר מימושן לנקודות מוצא לשאיפות נוספות. הגשמת מטרות מוגבלות תואמת את נפש האדם, שהוא יצור שיסודותיו מנוגדים זה לזה וסותרים זה את זה. לכן התוצאות של הגשמת מטרה אחת יכולות להיות הרות אסון לאדם, ובמקרה הטוב להוביל אותו לתסכול בשל השלילה של יסוד מנוגד, שגם הוא חלק ממנו. ההגשמה העצמית המלאה מאפיינת קדושים בדתות שונות, אשר הצליחו לממש באופן "מלא" יסוד מרכזי אחד (ולפעמים יותר). בעיני אותם קדושים ובעיני מעריציהם היסוד באישיותם, שהוביל להגשמה עצמית בחייהם (ואף במותם), היה התכלית היחידה לקיומם והדבר שעזר להם להתגבר על הסתירות והניגודים שבקיום האנושי. תפיסה זו של הגשמה עצמית, שהובילה להיווצרותם של "קדושים", הייתה מנוגדת להשקפותיהם של הובס, שפינוזה או פרויד.

מימוש עצמי מול הגשמה עצמית

אם ההגשמה העצמית, הממקדת את התשוקות והשאיפות העמוקות ביותר של הפרט, היא מקסימליסטית, הרי שהמימוש העצמי הוא מושג יותר מוגבל ופחות יומרני ופחות תובעני בדרישותיו ובתכליותיו. המימוש העצמי שונה מההגשמה העצמית בשלושה תחומים:

- במימוש העצמי ניתנת לפרט הזדמנות להתחיל במימושן של מספר מטרות, שנמצאות בהמתנה ושהאפשרויות למימושן נקבעות מראש, ללא סדר עכשווי או עתידי. כוחות ריאליים, שאמצעיהם ודרכי פעולתם ידועים, נוטלים חלק בתהליך המימוש העצמי, אך גם שאיפות עתידיות מניעות אותו. לעומת המימוש העצמי, שהוא קונקרטי מאוד מעצם

מהותו, ההגשמה העצמית מאפשרת מרחב רב יותר ליצירתיות, הן בכוחות ובאמצעים העומדים לרשות הפרט והן באפשרויות המימוש (Fromm, 1947, p. 20).

- לעתים הפרט הוא ישות אוטומטית, שמהותה נובעת מהתהליכים הטבעיים של נפש האדם וגופו, ושמשבותיה ומעשייה אינם אוטונומיים, אלא נגזרים ממצבי הנפש והגוף של הפרט בלבד. לעומת זאת החופש הוא ערך מרכזי בהגשמה העצמית, המעניקה ריבוי אפשרויות כחלק מריבוי שאיפות. ההגשמה העצמית מוגדרת כמימוש מלא של הפוטנציאל הקיים בפרט (כולל יסודות דמיוניים), או לפחות של חלק ממנו, אך בוודאי לא רק של היסודות האוטומטיים או הטבעיים (אריסטו, 1973, עמ' 40 - 41).
- מימושם של צרכים נוספים, מעבר לצרכים האנוכיים, מחייב את הפרט לקשרים חברתיים לשם המימוש העצמי. לעומת זאת ההגשמה העצמית היא של הפרט, השבוי בידי שאיפותיו, המורכבות מתשוקותיו העמוקות ביותר, שסיפוקן עתיד לגרום לו נחת רוח וליצור עבורו מצב קיומי חדש, שבו העצמי עתיד למצוא את מקומו באופנים ובמצבים שונים לחלוטין. המימוש העצמי הוא תמיד תלוי סביבה, חברה או הלכי רוח מקובלים, בעוד שההגשמה העצמית ממוקדת במיצוי מלא של יכולות הפרט ובהבאתן לידי הגשמה מרבית.

המימוש העצמי, על האפשרויות הגלומות בו, איננו מבחין בין מימוש אפשרויות חיוביות לבין מימוש אפשרויות שליליות. משמע, הפן המוסרי איננו אינהרנטי לתהליך כולו. לעתים מימוש האפשרויות אינו נובע מרצונו החופשי של האדם, אלא נכפה עליו בכוח מבנה גופו, מבנה נפשו או כפועל יוצא של השפעה חברתית. מימוש עצמי יכול להיות גם מכוח ההרגל, המשקף את האפשרויות האנושיות או את התנאים האנושיים הבסיסיים. תהליך המימוש העצמי, גם אם הוא חיובי, הוא איננו מבטל תכונות אשר השתרשו בנפש האדם ואשר תבואנה לידי ביטוי חריף יותר במהלכו, כגון: תסכול, רצון להיאבק או התפכחות. תהליך המימוש העצמי איננו מבטיח את מימושם של יסודות מוסריים "חיוביים" בלבד ואת הדחייה של יסודות "שליליים" הקיימים בנפש האדם, יסודות שיש בכוחם לבוא לידי ביטוי ממשי, מפני שהמימוש העצמי מוציא את מכלול היסודות של הנפש מהכוח אל הפועל.

כדוגמה למימוש עצמי יכולה לשמש הגדרתו של אריסטו, הקובע שהאדם הוא מטבעו חיה פוליטית. אם הגדרה זו של האדם היא אכן נכונה, הרי שמימוש העצמי-חברתי איננו בחירה מודעת אלא "פעילות טבעית", היוצאת מהכוח אל הפועל (אריסטו, 1973, עמ' 40). אי לכך, המימוש העצמי הטוב ביותר של האפשרויות האזרחיות והחברתיות מתפתח באופן ממשי כאשר האדם פועל בחברה. בהיות האדם חיה פוליטית מימוש איכותיו הפוליטיות איננו מגדיר את טיב הפעילות הפוליטית שלו ואת ערכה בלבד, אלא יש בו כדי לענות על השאלות,

אם אכן הוא הגיע לידי מימוש עצמי מלא או חלקי ואם המימוש העצמי הצליח לשנות את כל הוויית חייו ולהביאו לידי הגשמה עצמית.

מתוך ניתוח המימוש העצמי, עולה שההגשמה העצמית ניתנת להגדרה בשתי דרכים:
- ההגשמה העצמית נגזרת מבחירה או משאיפה ומצטיירת כבעלת אופי התפתחותי.
- ההגשמה העצמית מורכבת ממכלול האפשרויות העומדות לרשותה ומיכולות המימוש שלהן. הפרט, בעל יכולת המימוש העצמי, שואף להגשמה עצמית משום שהוא בעל מודעות עצמית כישות נפרדת, ומשום ששאיפותיו נובעות מתוך תובנה פנימית והן בעלות ערך בעבורו. ההגשמה העצמית יכולה לבוא לידי מיצוי רק תוך סיפוק התשוקות העמוקות של הפרט. הפרט צריך להיות מודע לתשוקותיו, בהיותן המניע והאמצעי למימוש עצמי תחילה ולהגשמה עצמית בהמשך (Gewirth, 1998, p. 25).

שונה הדבר ביחס לאידיאל ההגשמה העצמית, הדורש מהאדם להפיק מעצמו את הטוב ביותר ולממשו. כדי למלא את ציווי ההגשמה העצמית נתבע האדם להגדיר את הטוב, שלעברו עליו לחתור ושאותו הוא חייב לממש, כחלק מתהליך המימוש העצמי שיוביל להגשמה העצמית. הגשמה עצמית משמעה מילוי שאיפות הפרט והשגת מושאי שאיפותיו; מיצוי מלוא הפוטנציאל העצמי ומימושו; התפתחות מלאה של האפשרי והגעה לדרגות הגבוהות ביותר של ההווה האנושית. כל אלו חייבים לבוא לידי ביטוי מתוך אותנטיות יצירתית מלאה ולא בצורה אוטומטית.

כל ניסיון לקבוע קנה מידה כללי וקבוע עבור השאיפות יוביל בהכרח לשאלות בדבר הגדרת טיבן: האם השאיפות טובות, רעות? האם הן מיטיבות עם האדם וזולתו או הרסניות לגביהם? שאיפות חסרות פניות אינן אפשריות במציאות, אלא במסגרת דיונים היפותטיים בלבד. לכן דיון בטבע השאיפות מוביל לדיון בדבר הטוב, שהוא המושא של כל תורת מוסר (Summer, 1992):

- האם הטוב הוא כפי שכל אדם מגדירו לעצמו ו/או לזולתו?
  - האם קיים טוב כללי ומוחלט, אך אין בני האדם מכירים אותו?
- אין אפשרות להגדיר את ההגשמה העצמית ללא הגדרת ידיעת הטוב או ללא הגדרת הטוב עצמו, וללא הגדרה, לא יכולה ההגשמה העצמית להיות שלמה. מכאן, שבהגדרת הטוב כרוכה הדרך למציאתו ולהגשמתו, ובאותה מידה ההגשמה העצמית מכילה בתוכה את הגשמת הטוב.

מימוש ההגשמה העצמית

בהגדרות אלה של ההגשמה העצמית ובשאלות בדבר האפשרויות למימושן יש מן הדמיון להגדרות ולשאלות על האושר ועל הדרכים להשגתו. אם האושר הוא התגשמות שאיפותיו ותשוקותיו העמוקות ביותר של הפרט, הרי שהגדרה זו מקבילה להגדרת ההגשמה העצמית.

יתרה מזאת, אם האושר מכיל בתוכו את ההתפתחות המלאה של היכולות הקיימות באדם ואת מימושו, הרי שהדבר מקביל להגשמה מלאה של העצמי.

קיים קושי נוסף הטמון באפשרות מימושה של ההגשמה העצמית: כיצד נגדיר את מצבו של האדם המסוים, שהנו בעל יכולת הגשמה עצמית אך חסר שאיפות כלשהן להוציאה לפועל? ולעומתו, כיצד נגדיר אדם אחר, ששואף להגיע להגשמה עצמית אך הוא חסר יכולת להגשימה? בשני המקרים התוצאה היא זהה: לפנינו אדם ממוצע, הן מבחינת שאיפותיו והן מבחינת יכולתו. קושי נוסף הנובע מהפער שבין היכולת לבין השאיפות, מוביל לשאלה בדבר גורלו של האדם, אשר מימש את הטוב ביותר אך הדבר איננו תואם את רצונותיו העמוקים ביותר. במקרה זה התוצאה תהיה כפיית קנה מידה של שלמות ללא התחשבות בשאיפות וברצונות של הפרט. כלומר, עמדה כפייתית מובהקת ולא מציאותית. לחילופין, נשאלת השאלה, מה קורה אם התשוקות העמוקות ביותר שיש לאדם אינן מביאות בחשבון את מה שטוב ביותר עבורו, ואם הוא יכול להביא לידי מיצוי מרבי רק חלק מוגבל מהן? התוצאה במקרים אלה יכולה לנוע בין תסכול לבין אסון.

שאיפות הן סוג מסוים של תשוקות. כאשר התשוקות ניתנות להעברה לכדי פעולות, הרי שהן הופכות לתכליות שהאדם פועל למען. השאיפות שהפכו לתכליות אינן חייבות להיות בעלות ערכים מוסריים חיוביים, אך הן חייבות להיות בעלות ערך מסוים עבור הפרט, על מנת שישאף להגשימן אף ללא קנה מידה כללי וקבוע.

קביעה נפוצה נוספת הדוגלת בעמדה, שהיכולת להגשמה מבוססת על "הגשמת התשוקות הגבוהות ביותר של האדם", מעמידה קשיים ביחס להגדרת התשוקות הללו, למקומן ולעצם קיומן אצל כל פרט. יש בקביעה זו מעין חלוקה היררכית, הקובעת את היחס בין תשוקות "גבוהות" ל"נמוכות" ובמקביל קובעת את מידת המודעות ביחס אליהן. גם במקרים אלו מובלעת הנחת תורת המוסר האפלטונית, הקובעת שידיעת התשוקות והכרת הדרך להגשמתן, בהכרח תוביל את האדם לעשיית הטוב ביותר בעבור עצמו מתוך הרצון להגשים את תשוקותיו, רק כאשר הן טובות בעבורו. ידיעת הטוב חייבת להביא לזהות בין התשוקה והגשמתה לבין הטוב עצמו. חלוקת התשוקות ל"גבוהות" ול"נמוכות" יוצרת מציאות ערכית, שעל פיה מחולק העולם כולו לדרגות והכל מתנהל על פי חלוקת דרגות זו. עמדה זו מובילה לסתירה, מפני שתשוקות מדרגה גבוהה יכולות להיות בעלות מושאים שונים, אשר כולם נראים כטוב העילאי בעיני מי שמעוניין בהן, אך ודאי שהן רחוקות מהטוב הכללי, הרצוי לכל בני האדם, כגון: לגדל ילד, לשמח אדם זר, לגלות חוקים מדעיים, לשלוט על בני אדם אחרים, לזכות בתהילה וכו'. מובן מאליו, שתשוקות עמוקות אלו אינן מכוונות אך ורק כלפי ההגשמה העצמית. מקרים אלה מוכיחים שהשאיפה להגשמה והיכולת להגשמה הן נפרדות זו מזו, ויש להן מגמות שונות וכיוונים שונים. בניגוד ליכולת, יש לשאיפה אפשרות להתייחס למושא אל-אישי, הקיים בנפרד מעשיית הטוב ביותר שעושה האדם בעבור עצמו. היכולת להגשמה שייכת לעצמי בלבד ולאפשרויותיו לממשה (Gewirth, 1998, pp. 31-32).

תשוקות מהדרגה הגבוהה ביותר יכולות להיות מוטעות, אלא אם הן בעלות הכללה כה גבוהה, כמו שאיפה לאמת המוחלטת או לטוב המוחלט, ומעבר לכל ביקורת אפשרית, היות והביקורת על "המוחלט" סותרת את הגדרתו. יחד עם זאת, ניסיונות רבים שנעשו בעבר לקבוע "אמת מוחלטת", "טוב מוחלט" או "צדק מוחלט" נידונו לכישלון ואף הובילו לעתים לעריצות. מכאן שקשה לקבוע דרגה כה גבוהה לתשוקות – קרבה או קיום מוחלט - משום שאף "התשוקות העמוקות ביותר", אשר מהן מורכבות השאיפות, חייבות להיות מוגדרות בצורה כלשהי, אקטואלית או דמיונית, בהיותן בעלות מושאים, גם אם אלה מושאים אוטופיים לעתים קרובות. הניסיון לקבוע זהות בין הגשמה עצמית לבין השאיפה להגשמה עצמית אינו מוצלח, מפני שיכולת ההגשמה, המסתמכת על השאיפות והתשוקות, תהיה חייבת לספק הסבר למטרתה, שיהיה מעבר למימוש שאיפותיה.

יש לתת את הדעת על השקפה נוספת, הטוענת שעל אף הניסיונות לקבוע שההגשמה העצמית אינה ניתנת להגדרה בגלל טבעה האוטופי, בכל זאת ניתן להגדיר גם מושגים אוטופיים וגם את הקשיים הכרוכים בהגשמתם. הדיון בטבעה של ההגשמה העצמית, המתמקד בחקירה מושגית - לשם ברור האפשרויות העומדות בפני הפרט ויכולתו לממשן - הוא לעתים ערטילאי וחסר בסיס ממשי. לכן, במסגרת החתירה למימוש עצמי ולהשגת היעד שהוצב להגשמה העצמית, יש להגדיר את היחס שבין ההגשמה העצמית להגשמת השאיפות של הפרט. מכאן שהגדרת השאיפות, הדרכים להגשמתן ומושאי השאיפות הללו, גם בהיותם אוטופיים, כרוכים בדיון על ההגשמה העצמית.

שאיפות, תשוקות והגשמה עצמית

שאיפות מוגדרות כתשוקות עזות להישגים גבוהים. "הישגים גבוהים" או שאיפות, באים לידי ביטוי באופנים שונים: הצלחה מקצועית יוצאת דופן, השגת אהבתו של מישהו או מישהי, אהבה בקרב המשפחה, בריאות טובה, השגת זהות עצמית ואוטונומיה עצמית, מימוש תכנית כלשהי ועוד (Gewirth, 1998, pp. 35). התמסרות מלאה או התעקשות על הגשמת שאיפות עשויות להוביל לאיבוד חלקים מהעצמי, החותר לקראת הגשמת שאיפות אלה בהעדיפו לעתים, מבלי להיות מודע לכך, תשוקה מסוימת בלבד על פני כל האחרות. כך, תשוקה עזה להישגים גדולים עשויה להצדיק איבוד חלקים מהעצמי או אף איבוד העצמי כליל. בצורה קיצונית השאיפות יכולות להוביל להקרבה עצמית או להאדרה עצמית מעבר לכל ממד רצוי. בכל מקרה התמסרות מלאה להגשמת השאיפות מובילה לאנוכיות, לאלטיזם ולרצון לשליטה על הזולת.

ניתן לבחון את השאיפות האמיתיות על סמך ההתנהגות הממשית ואף לשאול אם אכן קיימות באדם השאיפות שבהן הוא מחזיק לטענתו. הטענה שאדם מסוים שואף לאושר משפחתי עצום, עלולה להתמוסס נוכח האלימות שבה הוא נוהג במשפחתו; או כאשר אדם השואף להצלחה מקצועית למשל, מבזבז את כשרונותיו בשתיית אלכוהול.

דוגמאות אלו מובילות לשאלה: האם הפרט, כפי שהוא בהווה, יש ביכולתו להפוך ל"עצמי עתידי" אחר, כפי שהוא שואף להיות? שינוי עצמי משמעו גם שינוי בערכים שבהם דוגל האדם בהווה לעומת אלה שהוא שואף להגיע אליהם בעתיד. כמו כן יש לבחון: האם מושאי השאיפה הם אובייקטיביים או סובייקטיביים? האם הם תלויים במצב עניינים מסוים או ברגשות מסוימים? שאיפות שהן תשוקות עמוקות ביותר שונות משאיפות נורמטיביות. שאיפות נורמטיביות אינן כורכות בתוכן מעורבות רגשית מיוחדת, אך ניתן להפוך אותן לבעלות ערך, ולו רק כדי להוכיח שהמחזיק בהן הוא "מישהו בעל ערך".

בהתבסס על הגדרת השאיפות והתשוקות ניתן להצביע על מספר ערכים יסודיים ומנוגדים הטמונים בהן:

- קיימות דרגות של שאיפות בהתאם לתשוקות הנלוות לכל מצב.
- שימת הדגש על הרגשות ועל השאיפות של האדם עצמו היא חלק מהערכים האנוכיים שעל פיהם מפרשת החברה את משמעות ההגשמה העצמית.
- אם אכן קיימות "שאיפות עליונות", הרי שיש לכרוך אותן ב"תשוקות רגילות" היכולות להביא אותן לידי ביטוי ממשי. שאיפות עליונות אינן כרוכות בצרכים בסיסיים, מפני שסיפוק צרכים בסיסיים הוא בגדר השגת דבר השייך לקיום ולא הגשמה עצמית. מן המפורסמות היא שאין כל אפשרות להגיע לידי הגשמה עצמית ללא קיומם הממשי של הצרכים הבסיסיים, אך השגתם של צרכים בסיסיים אין בה כדי להצביע על השגת הגשמה עצמית כלשהי.

הבחנות אלו, שסיפוק של "צרכים בסיסיים" אינו חלק בהגשמה העצמית, מובילות הישר לעבר הפסיכולוגיה של השאיפות, אשר במסגרתה מחוברת ההגשמה העצמית לאלטיזם אינטלקטואלי, רוחני או חברתי, זה או אחר. לפיכך, על מנת להבחין בין מושאיהן, יש להגדיר מחדש את היחס בין השאיפות לבין התשוקות כך: לא כל השאיפות הן תשוקות ולא כל התשוקות הן שאיפות. שאיפה היא התייחסות חיובית לנושא מסוים, אך התייחסות מעין זו אינה מצביעה בהכרח על תשוקה. השאיפה יכולה להיבחן בצורה שקולה של רווח והפסד, רצון למימוש או אף התייחסות סתמית, חסרת השתוקקות עמוקה. לעומת זאת בתשוקות קיימות הנטיות החזקות להגשמתן ואף מושאיהן מוגדרים כבעלי ערך.

הבחנה זו בין תשוקה לבין שאיפה מקורה בתורת-ההכרה המערבית החל מדקארט (דקארט, 1987), המגדירה את התשוקה כמושא ראשוני המוביל לסיפוק ובמיוחד להנאה. בעוד שהשגתו של מושא התשוקה צריכה להוביל לסיפוק, הרי השאיפות הן עמומות יותר ומרוחקות מהמושא, ולכן הן אינן ראשוניות ומושאיהם אינם מושאים ראשוניים. אם משקיעים מאמצים, ניתן להגשים תשוקות שהפכו למושאי שאיפות ושהצטמצמו לרגשות סובייקטיביים של הנאה ושביעות רצון. אם אנו יוצרים זהות בין התשוקות של העצמי לבין

הגשמתן הישירה וקושרים זאת להגשמה עצמית, מוביל הדבר להתנהגות אנוכית ונרקסיסטית, אשר איננה יכולה להפוך לכדי כלל מוסרי.

אריסטו ציין שהאושר, כמושא של תשוקה או של בחירה, איננו יכול להיות מעוגן בתחושות ההנאה, מפני שתחושות ההנאה אינן יכולות להבטיח את חשיבותם של מושאי הבחירה או התשוקה: "שהרי חזקה על הידיד שהוא מתחבר עמנו לשמו של מה שהוא טוב, והחנפן – לשם הנאתנו,..... ואיש לא היה בוחר לחיות, כשבכל ימי חייו יהא לו שכל של ילד, אפילו ירבה אגב כך ככל האפשר ליהנות ממה שנהנים הילדים. .... נראה, אפוא, שאין ספק בכך, שההנאה איננה הטוב, ושלא כל הנאה רצויה היא, וכן שישנן כמה הנאות רצויות מצד עצמן ושונות מזולתן לפי דמותן או לפי המקורות שמהם הן נובעות" (אריסטו, 1973, עמ' 242). מושאי התשוקה הכוללים שאיפות אינם ניתנים לצמצום לרגשות הנאה הממוקדים בתחושות עצמיות, שהן מוגבלות לעצמי מסוים בלבד, ואשר סיפוקן הסובייקטיבי סותר את ניסיונות ההכללה שלהן. עם זאת, היעדר הסובייקטיביות של מושאי השאיפה, אין משמעותו של שאיפות ולהגשמתן אין כל יחס מהותי לעצמי שהוא בעלן.

השאיפות ניתנות להעצמה מעבר לתשוקות גרידא, ויכולות להיהפך לתשוקות עמוקות ביותר, כאשר הן נובעות ממקור עצמי המעניק להן את עוצמתן ועומקן. הפרט עשוי להיות מודע לתשוקות עמוקות אלו, אך ייתכן שהן קיימות גם בהיעדר מודעות הפרט לקיומן. התשוקות הן לא רק בעלות כוח והנעה גדולים ביותר, אלא שמקורן הוא אינטימי והן משקפות את הערכים העצמיים העמוקים ביותר של הפרט (Frankfurt, 1971). אם כך, התשוקות מובילות לשאיפות שהופכות לתשוקות מהדרגה הגבוהה ביותר. הן מאפיינות את האישיות בעלת התשוקות הללו, כשלעתים היא מונעת על ידן ולעתים היא מניעה אותן. מכאן שהשאיפות לקראת מושאים או ערכים מסוימים קיימות בעת ובעונה אחת עם שאיפותיו של הפרט לגבי עצמו. עם זאת, שאיפות אלה אינן משמשות לשם השגת תכנים שכליים מסוימים, אלא קיימות עבור בעל הדבר - זה שעתיד להגשים או לממש את עצמו.

אם נמשיך ונבצע הבחנות בין דרגות השאיפות או בין שלבי השאיפות, קיימת סכנה שנגיע למעגליות שבה לא ברור מהי הסיבה ומהו המסובב. לדוגמה, אדם רוצה מושא מסוים (אהבה), מפני שהוא רוצה להיות אישיות מסוימת (להיות נאהב). השאלה היא: האם הוא רוצה להיות נאהב כדי להיות בעל מושא האהבה, או שהוא רוצה להיות בעל מושא האהבה כדי להיות נאהב? מצב עניינים זה מצביע על כך שקשה להפריד בין מושא השאיפה לבין העצמי השואף לקראתה. האדם לא רק יודע את אשר הוא רוצה, אלא גם יארגן את חייו לקראת השגת מטרתו. האדם ישים דגש שונה על ערכים הנראים לו ערכים ראשוניים וישקול את מעמדם ביחס להגשמתם במקביל לשאיפתו להגיע להגשמה עצמית.

הפרט הוא בר יכולת לחשיבה שיטתית, בעל תשוקות בדרגות שונות של מורכבות ומסוגל להתבוננות רפלקסיבית על עצמו, על רצונותיו ועל שאיפותיו. השאיפות העצמיות אינן

"זורמות" מהעצמי, ולכן הן אינן משקפות את "טבעי" או את "תכליתי הטבעית". לשם ההגשמה העצמית או לשם הגשמת השאיפות אין צורך להעמיד שני "עצמי" זה מול זה, כשזה ממלא את זה וזה זוכה להגשמה. ניתן להציב עצמי אחד שרוכש בהדרגה ידע רב יותר לגבי עצמו, וידע זה מנחה את תשוקותיו הנמוכות ומוביל אותן לקראת תשוקות גבוהות יותר. בדרך זו יכול האדם להגשים את עצמו באמצעות הגשמת שאיפותיו ולהישאר בעל אותו עצמי מוגדר.

אם אדם מסוים "רוצה מאוד" משהו, הרי שלכל פעולת רצייה תהיה מטרה לשם הגשמתה, הכוללת משהו מעצמו ולמען עצמו. השאיפה, שהיא מעצם טבעה תשוקה להישג גבוה כלשהו קובעת שכל הישג, יהא אשר יהא, הנו של בעל התשוקה. לעתים מוסיפים לשאיפה זו את התואר "גבוהה מאוד", כדי לציין שהשאיפה היא מעבר לצרכים האנושיים הבסיסיים. זהו הנופך האליטיסטי הנצמד להגשמה העצמית. לדוגמה, יש המציינים שהם שואפים לתהילה, ליופי או לחוויה ייחודית, ולדעתם אלו ערכים "גבוהים יותר", "נעלים יותר" מהצרכים הבסיסיים ה"נחותים" או ה"טבעיים". מכאן מובנת הגישה הרואה בהגשמה עצמית ובשאיפה עצמית "מותרות", משמע השגת שאיפות "עליונות" שאינן מהותיות לקיומו של הפרט, לרווחתו ולמילוי צרכיו הקיומיים (Gewirth, 1998, pp. 41-52).

שאיפות בסיסיות הן בעלות תכליות טבעיות, כגון: מזון, מים או חיים נטולי סכנות, וכלה בשאיפות תלויות תרבות כגון: תהילה, יצירתיות או שנינות. מעבר לכך, השאיפות עצמן מצביעות על טבע האדם השואף, כלומר על אותו עצמי שמצליח להשיג אותן או לזכות במילוין. למעשה, השאיפות העמוקות של האדם מצביעות על מהותו ועל אופיו. שאיפות אינן בעלות אופי חברתי מוגדר והשגת ערכים גבוהים או מטרות נאצלות בלבד אינן ממהותן: עבד הרוצה להשתחרר מאדונו, אישה השואפת להיות נחשקת או אמן השואף ליצור - כל אלו הן דוגמאות לשאיפות עמוקות, המתבססות על תשוקות טבעיות, השואפות למימוש ולהגשמה. עם זאת יש לציין, שילד רעב באפריקה השואף להשיג מזון וזמר השואף להתפרסם נבדלים זה מזה על ידי אותו קו שאנו מותחים בין צורכי יסוד ושאיפות טבעיות לבין השגת שאיפות שהן בגדר מותרות, הקו שבין שאיפה בסיסית לבין שאיפה "גבוהה יותר". כלומר "גבוהה" משום שהיא מעבר לצורכי יסוד טבעיים.

השאיפות הן לעתים קרובות בעלות פן אנוכי והן ממוקדות בעצמי, כך שלא ניתן לדון בשאיפות כשלעצמן, כשהן אלטרואיסטיות לחלוטין. לדוגמה, ניתן להגדיר את האהבה כתשוקה עמוקה להחזיק מישהו או מישהי, או להיטיב עמו או עמה. רגש או תחושה, שהאדם מכיר בהם כביטויי "אהבה" ומאפיין את עצמו כבעל אהבה או כמי שרוצה לאהוב. בנוסף לכך קיים אדם או קיימת אישה שהם המושא הישיר של רגש זה והם האהובים. ההנאה נובעת מהציפייה של האדם להתנסות באהבה כתוצאה מהאחיזה בנאהב או בנאהבת.

השאיפות והתשוקות הן בעלות אופי וקטוראלי, כלומר הן מכוונות לקראת מטרה מסוימת. מטרות השאיפות ומטרות התשוקות נגזרות מתכניו הפנימיים של העצמי או מושפעות על ידי

גורמים חיצוניים. בין שהמטרות והשאיפות האלה הן תוצאה של בחירה אוטונומית ובין שהן מושפעות מכוחות לא-מודעים, המצויים מעבר לשליטתנו, מושאן לא ישתנה, עוצמתן לא תשתנה ורק ההערכה המוסרית כלפיהן תשתנה.

השאיפות יכולות להיות מושפעות מנסיבות חיצוניות או פנימיות, אשר מעצם טבען הן מגבילות את מעמדן האוטונומי של השאיפות. לדוגמה, כישורי כתיבה יכולים להגביל את יכולת האדם להיות סופר וגזענות או עוני יגבילו את שאיפותיו להצליח בחייו או להיות נאהב. מסקנות אלו מחזירות אותנו שוב להשקפת העולם האליטיסטית, אשר על פיה רק ברי המזל חשים שאם יפעלו על מנת לממש את שאיפותיהם, הרי שמובטחת להם הצלחה.

אם האדם אינו מרוצה מחייו או מעולמו, יש להניח שהוא יברא לעצמו מושגים על חיים או על עולם שהם טובים משלו. מן האידיאל האישי או החברתי שיוצר האדם נובע הצורך לנוע לקראת מימוש השאיפות הקיימות בתוכו בצורה לטנטית בלבד. רעיון השיפור העצמי הוא תשוקה מרכזית של האדם, כי מטבעו הוא שואף להגיע למשהו טוב יותר ממה שהוא היה בעבר או ממה שהנו בהווה. התשוקה לקראת "אותו משהו טוב יותר" עשויה להיפך לתשוקה עמוקה ביותר ומרכזית בחייו של האדם, והוא עשוי להשקיע בה את כל עצמיותו וכל כוחותיו. עם זאת עצם ההתמקדות בתשוקה או בשאיפה מרכזית איננה מבטיחה את הגשמתה. התסכול קיים או אפשרי בה במידה שההצלחה קיימת או אפשרית.

קיימת נטייה כללית לקבוע שטוב להיות אדם בעל שאיפות. קביעה זו מקבלת יתר תוקף בטענה שהשאיפות הן מטרות שכדאי לבני האדם לחיות למען; שהשאיפות נותנות משמעות לחיים; שהשאיפות מונעות תסכול, עצבות והיעדר תכלית בחיי האדם. אך מה קורה אם האדם מרוצה מחייו או לפחות איננו לא מרוצה מחייו? לאותו אדם אין תשוקה או לפחות אין תשוקה עזה לצעוד אל מעבר למציאות שבה הוא שרוי לקראת מציאות אוטופית כלשהי. במקרה מעין זה אנו מנסים להוכיח בנימוקים שונים שאין זה טוב:

א. האדם אינו מודע לשינויים שיהפכו את חייו לטובים יותר;

ב. האדם מודע לשינויים אשר ישפרו את חייו אך הוא אינו רואה דרך להשיגם;

ג. האדם מודע לאפשרויות השינוי בחייו, אך הוא איננו רוצה לעשות זאת, כי הוא עצל או מרוצה לחלוטין ממצבו כפי שהוא. שביעות הרצון העצמית כשלעצמה מעוררת סלידה ואף רצון לערער אותה.

טענות אלה באות על מנת לדחוף את הפרט ליצירת שאיפות או תשוקות לקראת מימוש עצמי עתידי, אוטופי, אף שאין בהן כדי להבטיח את הצלחה של תהליך המימוש העצמי או את השגת התכלית אפילו בצורה חלקית בלבד. שביעות רצון עצמית והיעדר שאיפות מוצגים לעתים כפגם אישי או חברתי, המנוגד להוויה האנושית ולדמיון האנושי. מגיל צעיר אנו מתייחסים לשאיפות כבעלות קיום מהותי בחיי האדם, וקשה לתאר את ההוויה האנושית בלעדיהן. התקווה למילוי משאלות ושאיפות באה לידי ביטוי בכל ברכה ובכל אירוע, ואם הדבר

איננו אפשרי במציאות, הרי שבאגדות או במציאות אוטופית כלשהי אפשר לזכות במילוי המשאלות ובמימושן. מכאן כוחן של אגדות, כמו "אלאדין ומנורת הקסמים", שיוצרות אשליות בדבר היכולת להגשים משאלות ולהצטייד את בני האדם לקראת מימוש עצמי מוחלט. אמצעי הפרסום ממלאים כיום תפקיד דומה והם מציעים שפע של אשליות לשם הגשמת משאלות, שאליהן מתלווה בדרך כלל הפן של המימוש העצמי. השימוש במוצר "נבחר" עתיד להביא, לאחר השימוש בו, להגשמה עצמית מלאה.

השאיפות מושפעות מהסביבה המשפחתית והחברתית אשר לתוכן נולד האדם ובתוכן הוא גדל. לכן קשה לאפיין שאיפות אוטונומיות אשר האדם משתוקק לממשן. יתר על כן, הטענה שלבני-האדם שאיפות או תשוקות נסתרות, שלהן אין הם מודעים כלל, שומטת את הקרקע מאפשרות קיומה של התנהגות אוטונומית או מקיומן של שאיפות אוטונומיות. לדוגמה, אדם הגדל במשפחה או בחברה פטריארכלית, מוטבעת בו האמונה שהמשפחה היא ערך עליון והיא ורק היא חייבת להיות המושא לכל שאיפותיו. כתוצאה מכך אף מאווייו, המודעים והלא-מודעים, ערוכים ומכוננים על פי דפוס חברתי זה ובו באות לידי מיצוי כל שאיפותיו.

בזכות השאיפה לאוטונומיה מסוגל האדם לשלוט בשאיפותיו ולא לשנותן כתוצאה מלחצים חברתיים חיצוניים או פנימיים, הן של כוחות החברה והן של כוחות התת-מודע. השאיפה לאוטונומיה מוסיפה ידע והתבוננות עצמית או רצון, המאפשרים שליטה רבה יותר. ללא השאיפה לאוטונומיה לא יוכל האדם להגיע להכרה עצמית של תשוקותיו העמוקות ביותר. השאיפה לאוטונומיה מלווה תמיד בפחדים מהשפעות חיצוניות, המגבילות את השאיפה לאוטונומיה, אך קשה להבחין בין השפעות חיצוניות לבין השפעות פנימיות. כל הדעות, האמונות, השאיפות, התשוקות והמאוויים נבחנים מתוך הפרספקטיבה של השאיפה לאוטונומיה, שהביטוי הממשי והמעשי שלה מתממש בהתנהגות אוטונומית (Gewirth, 1998, p. 114).

השאיפה לאוטונומיה היא ממהותה של ההגשמה העצמית. בלעדיה האדם לא יכול להיות "זה שהגשים את עצמו", או "זה שהגיע לעצמי השלם", אלא הוא יהיה מושפע מכוחות זרים לו ויגשים את שאיפות זולתו. הפרט הוא המעצב את ההגשמה העצמית בהיותו "החומר" ביד היוצר, כלומר בידי עצמו. על מנת לספק לפרט את האפשרות לאוטונומיה כקרב קפיצה להגשמה העצמית יש לאפשר לו סביבה וחברה, שאינן מונעות ממנו הגדרה של שאיפותיו והגשמתן. אם אדם כלשהו יפקח או ישלוט על אדם אחר, כאשר האחרון עסוק בהגשמת שאיפותיו, קיימת סכנה שהתהליך לא יצלח, גם אם כוונותיו של השולט או של המפקח תהיינה טובות. יתרה מזאת, גם אם אדם נעזר באדם אחר על מנת להגשים את שאיפותיו, הרי שכתוצאה מהמניפולציות שלו או של חברו, הוא יאבד את הערכתו העצמית ויפקפק בסגולותיו וביכולתו להגשים את המטרה שהציב לעצמו. ההגשמה העצמית האוטונומית אינה מאפשרת הישענות על הזולת, גם אם הזולת טוב ומיטיב עם האדם השואף להגיע להגשמה עצמית.

באמצעות האוטונומיה ובדרך אליה יוכל האדם להגיע לידע ולמידע חיוניים על עצמו ועל הסיבות שמשפיעות על הגשמת שאיפותיו ותשוקותיו. האדם יהיה מודע ליכולתו ויידע כיצד להגביל את שאיפותיו בהתאם לאפשרויותיו לממשן. המודעות ליכולת להגביל את השאיפות עומדת במרכז הגדרת הנפש הן אצל שפינוזה (שפינוזה, 1967, חלק 5, משפט 2, עמ' 312) והן אצל פרויד (Freud, 1957, pp. 21-25) והיעדרה יוביל בקלות להטעיה עצמית, לשקר עצמי ולכישלון עצמי. המודעות ליכולת ההגבלה העצמית יכולה לנבוע מתוך האוטונומיה בלבד. לעתים קרובות היעדר יכולת ההגבלה מוביל את בני האדם לגילוי שהערכים, המטרות והתכליות שלמענם חיו או נלחמו, איבדו את חיוניותם מפני שהם היו מעוגנים בשאיפות חיצוניות להם, או שהם מעבר ליכולת השגתם, או שהמציאות השתנתה באופן שונה מהערכותיהם, ממטרותיהם, משאיפותיהם ומתכליותיהם.

השאיפה להגדרת הידע העצמי בהתאם לצייוי "דע את עצמך" מובילה למצב שבו תהליך הגשמת השאיפה אין סוף, זהו תהליך מתמיד בעל חזות אוטופית. בהתאם לתפיסה זו מה שנלמד בשלב האחד משמש בסיס לשלב מאוחר יותר, וכך קורה להערכתנו בשלבי התהליך להשגת הידיעה העצמית. שלבי הידיעה הללו אינם מגדירים מה "טוב" לפרט, מהו כיוון שאיפותיו ואם הדרך מבטיחה השגת הגשמה עצמית. לרשות כל פרט עומד מרחב עצום, שבו הוא צריך להגדיר את דרכו, ולבחור בה ובאופן שבו הוא יביא לידי מימוש את שאיפותיו או תשוקותיו. כל אדם יודע טוב יותר מכל אחד אחר מהו "הטוב" עבורו, מה גורם לו הנאה ומה גורם לו כאב, משום שאלה הם תחומי האוטונומיה העצמית.

"דע את עצמך" משמעו גם הגשמת הטוב הקיים בך, כלומר מיצוי הפוטנציאל העצמי. הגשמת היכולת העצמית איננה רק השגת הטוב הקיים בך, אלא היא גם הגשמה של אותו טוב מתוך ידיעתו או מתוך ידיעת עצמך. אם הצייוי "דע את עצמך" היה מוביל רק "להשגת הטוב ביותר עבור עצמך", הרי שבסופו של דבר הוא היה מוביל לעמדה אנוכית, לעתים נרקיסיסטית, היכולה להוות בסיס להגשמת השאיפות העצמיות, אך ללא חיבור לכלל. הגשמת השאיפות בהתאם לצייוי התודעתי של "דע את עצמך" מובילה לאופני ביטוי שונים, כגון: חתירה לאינטליגנציה גבוהה הבאה לידי ביטוי בתחומי עניין שונים; חיזוק הגוף ושאיפה לשמירתו במצב הטוב ביותר; שמירה על זהות עצמית מרבית בכל מצב; השגת עושר רב ושליטה על הזולת, וכו'.

הגשמת השאיפות באה לידי ביטוי באופנים שונים. כאשר התכלית של הגשמת השאיפות באה לידי ביטוי בעולם הרומנטי - עולם המציב את "האותנטיות" המרבית כקו המנחה של המבקש להגשים את שאיפותיו - הרי שיתווסף להגשמה העצמית הערך להיות אדם "אמיתי", כלומר "בעל עצמי אותנטי" (Taylor, 1993). לעתים קרובות הניסיון של הפרט להגיע לאותנטיות בכל מחיר גובר על שאיפתו להגשמה עצמית וגם על היכולת להשיגה. ניסיון זה מוביל לדפוסי מחשבה והתנהגות מוזרים, חסרי עקביות או היגיון, תוך חיקוי סביבות חברתיות אלו או

אחרות, ממשיות או דמיוניות. הטענה הכורכת את ההגשמה העצמית באותנטיות, שמה דגש על "האמית" או "המקורי". הפרט נדרש לשאוף לאותה "אותנטיות" ולהגיע אליה, אף שאין היא שוות ערך או חופפת כלל וכלל להגשמה העצמית.

הגשמת השאיפות מורכבת יותר כאשר הפרט ניצב בפני שאיפות "חיצוניות", מפני שבמקרים אלה תשוקותיהם העמוקות ביותר של בני האדם כרוכות בעולם שמחוצה להם או בחברה ולא בעצמם. בני האדם מסוגלים לפעול לשם הגשמת שאיפותיהם תוך התייחסות לעולם או לחברה, כאשר האידיאלים החברתיים משתקפים בעיניהם כאילו היו שלהם, בעוד שלמעשה הם אינם נובעים משאיפותיהם או מתשוקותיהם העצמיות.

מגבלות ההגשמה העצמית

הדחף לשנות את העולם נובע מתוך תודעתם העצמית של בני האדם, הכורכים דחף זה בערכים עליונים, שבהם הם רואים את המיצוי העליון של מימושם העצמי, את הביטוי השלם לשאיפותיהם ולתשוקותיהם ואף לדחפים הלא-מודעים שלהם. אך כל שאיפותיהם, תשוקותיהם והאידיאלים שלהם מכוונים לעבר מושאים חיצוניים ולא לעבר שיפור מהותי במצבם או באישיותם. במקרים אלה הגשמתם העצמית מושגת כתוצר לוואי להגשמת שאיפותיהם המכוונות למושאים חיצוניים. הגשמה עצמית מעין זו משמעה איבוד העצמי והפיכתו לחלק בלתי נפרד ממושא השאיפות החיצוניות, שאותן מקווה העצמי להגשים. שתי גישות מורות על ההגשמה העצמית, הניתנת למימוש רק על ידי הפרדה בין שני מצבים אותנטיים של העצמי, ורק כאשר קיים פער ניכר בין מה שהאדם הנו לבין מה שהוא שואף להיות או מה שיש ביכולתו להיות:

- גישה אחת באה לידי ביטוי במוטו של ישו: "אם ברצונך להציל את עצמך, עליך לאבד את עצמך" (לוקס, 9:24). על פי גישה זו הגשמת השאיפות של הפרט מושגת על ידי השגת מושא חיצוני.
- הגישה השנייה באה לידי ביטוי בציווי של ניטשה, שעל האדם לפעול להפיכת העצמי למושא חיצוני ולחתור לקראת השגתו, כפי שכתב "היה מי שהנך!" (ניטשה, 1970, עמ' 231).

קיומה של היכולת למימוש עצמי איננה מצביעה על היקף ההגשמה העצמית. ניתן להבחין בין שלבים מוקדמים של יכולת זו לבין שלבים מאוחרים ומורכבים יותר. בתהליך המימוש העצמי עובר הפרט ממצבים נעדרי החלטה ברורה למצבים שבהם קיימת נחישות להשלמת התהליך. לדוגמה, האמונה ביכולת להיות מורה מונחת בתחילת הדרך להגשמה העצמית של מי שרוצה להיות מורה, אך נדרשים ידע, ניסיון, מחשבה, השקעת זמן ומאמצים לשם הגשמה עצמית מלאה. היכולת להגשמה עצמית מצביעה רק על עצם קיומה, אך מימושה המלא יתרחש במשך תהליך ההגשמה העצמית. ההתקדמות בתהליך יכולה להביא את האדם להגשמה עצמית מלאה או חלקית. מכאן שיכולת ההגשמה העצמית תיבחן על סמך התוצר שהיא תשיג, ומכיוון

שמדובר בתהליך רפלקסיבי, הרי שלהשיג את התוצר הטוב ביותר פירושו לממש את הטוב ביותר הקיים באדם עצמו.

אם כן, כיצד נוכל לערוך השוואה בין היכולות האנושיות השונות ולהגדיר מהי היכולת הטובה ביותר? היכולות האנושיות הן המקור לערכים. ניתן לשלוט על היכולות וקיימות אפשרויות לבחור מביניהן באלה אשר תבואנה לידי ביטוי יותר מאחרות, כגון: תבונה, רגשות, שאיפות, אהבה, מעשיות, הצטיינות ספורטיבית וכו'. האם לכל היכולות האנושיות הללו, קיים סולם ערכי משותף אשר מאפשר מדידה שלהן והמונע הישארות במצב של דיפרנציאציה מלאה ורלטיביות לא ברורה?

הניסיונות לבנות קטגוריות ליכולות הוא חלק בלתי נפרד מהתרבות האנושית. יש שמצאו הנאה רבה ביותר ביכולת הפיזית ובמימושה, והאמינו שבאמצעותה ניתן להגיע להגשמה עצמית, ויש שייחסו ליכולות האינטלקטואליות את הדרגה הגבוהה ביותר של ההגשמה העצמית. היו ניסיונות להגדיר את היכולות הגבוהות ביותר, המביאות להגשמה עצמית, ביחס להנאה שהן מספקות - אלו המספקות הנאה רבה יותר או אלו המספקות הנאה לטווח רחוק יותר.

היו ניסיונות להגדיר את היכולות ביחס למטלות שהוצבו לשם מימושן, וסוג הפעילות הוערך על פי תרומתן למטלות אלו. אפיון זה של היכולות הוא אינהרנטי לפעילות מסוימת, אך כמעט בלתי אפשרי לקבוע על פיו מטרה כללית, המשותפת לפעילויות רבות. בנוסף לכך, הצבת מטלות ובחינתן, אין בה עדות לטיב המטלות הללו וליכולות מימושן. הממד המוסרי נעדר מניתוח היכולות, וקיים רק סולם הערכה המתייחס למטלות, לאמצעים ולקביעת דרגת הגשמתם הכללית או העצמית.

נותר, אם כן, רק לחזור לתבונה, שהיא המגדירה והקובעת את האמת ואת הטוב כאחד והיא המקור להגדרת המציאות והממשות. יש להגדירה מחדש כיכולת האנושית הגבוהה ביותר ולעגן בה את ההגשמה העצמית. ניתן לערער גם על עמדה זו ולקבוע שבאפשרותנו להשתמש במקורות אינטואיטיביים או באמונה לשם השגת אמיתות, אך התבונה הוכיחה שהיא בעלת היכולת הטובה ביותר להשגת מטרה זו. התבונה שימשה בורר ואמצעי לביסוס עקרונות האמת, המוסר או הצדק האוניברסליים, אף אם תורות מוסר שונות ניסו להפריד בין עקרונות התבונה לבין עקרונות מוסריים.

הבסיס התבוני מצוי במוקד הציווי "דע את עצמך" שתכליתו רכישת ידע, מודעות והבנה לגבי העצמי. מסלול זה מוביל לקראת מימוש עצמי, אקטואליזציה עצמית והגשמה עצמית. התבונה היא הבורר ביחס ליכולת העצמית והיא זו המנחה את ההגשמה העצמית, אך היא איננה בלעדית. היא משמשת כאן ככלי להערכה, למדידה ולהשוואה, אך היא איננה דרך המלך להגשמה עצמית. התבונה היא זו שתשפוט אם ההגשמה העצמית של פרט כלשהו איננה פוגעת בזולתו; באיזו מידה היכולת העצמית שלו באה לידי מימוש בצורה חוקית, מבלי לפגוע בעצמי

הכללי או במטרות הנקרות בדרך לקראת המימוש העצמי; באיזו מידה מממש הפרט את יכולותיו ופועל מתוך כבוד עצמי והערכה עצמית, שהם חיוניים לחוסן המוסרי. האמונה בדבר כוחה של התבונה להנחות את ההגשמה העצמית, יש בה יסוד אידיאלי מובהק. אמנם הקשר בין התבונה לאידיאלים מוצא את ביטויו הביקורתי אצל קרל פופר, אך נראה שאין לרוח האדם אמצעי טוב יותר לטוויית תכליתה של ההגשמה העצמית. פופר מבקר בצורה חריפה את עולם האידיאות או האידיאלים בטענה, שניתן להצילם "רק על ידי האמונה האפלטונית באידיאל האחד והבלתי משתנה, אשר לצדו נתונות שתי הנחות נוספות: א. קיימות שיטות רציונליות שיש ביכולתן לקבוע, אחת ולתמיד, מהו האידיאל הזה; ב. קיימים אמצעים טובים ביותר לרציונליזציה של האידיאל"

((Popper, 1957, vol. 1, p. 161)).

מכיוון שהוא מוצא מומים בתבונה האפלטונית וההגלית, בעיקר בהיותן מובילות לחשיבה אבסולוטית, הרי שמובנת התנגדותו לכל מצב של תלות בתבונה מעין זו. התנגדותו של פופר לכל סוג של תבונה העלולה להוביל לאבסולוטיות היא כה חריפה, עד שהוא מוצא פגמים טריים רבים בכל ניסיון לכרוך מושג, ערך או רגש באותה תבונה.

ניתן לגשר בין המוסר האישי לבין המוסר האוניברסלי כאשר מתמקדים בסגולות האישיות ובהצטיינות של הפרט, הבוחן בצורה תבונית אם יש במעשיו כדי לפגוע בזולת. לפי אותו קנה מידה יש לבחון את העמדת "החיים הטובים" כמטרה של ההגשמה העצמית. הגשמה או אי הגשמה של היכולות של העצמי, בהקשר להשגת "חיים טובים", נתפסות לעתים כחלופות להגשמה עצמית. אותם הקשיים הקיימים בניסיונות להגדיר את היחס שבין מוסר אישי למוסר אוניברסלי קיימים גם בניסיונות להגדיר את "החיים הטובים".

האם קיימת הגדרה אחידה של "החיים הטובים", התקפה ומשותפת לכל בני האדם? כמובן שלא! ומכאן שגם ההגשמה העצמית, המוגדרת כ"חיים טובים", איננה יכולה להיות אחידה ומשותפת לכל בני האדם. ערכי החופש האישיים והכללים החברתיים חייבים לזכות לכבוד הראוי להם, אף שלעתים הם מנוגדים להגדרות השונות של "החיים הטובים". מכאן שניתן לכונן בסיס משותף בין ההגשמה העצמית לבין "החיים הטובים" על יסוד ארבעה עקרונות:

- "החיים הטובים" מכוננים על בסיס היכולת האנושית להשיג את המושא החשוב והטוב ביותר, מושא שהוגדר באוטופיות שונות באופנים שונים.
- "החיים הטובים" הם מטרה שהאדם חותר להשגתה, בדומה להגשמה העצמית. ההגשמה העצמית תושג באמצעות המימוש העצמי או האקטואליזציה העצמית.
- "החיים הטובים" מכילים בתוכם את היכולת הרפלקסיבית-ביקורתית, שבאמצעותה יכול האדם ללמוד מהניסיון ולהעריך את המצבים הקודמים שבהם היה שרוי. גם ההגשמה העצמית מחייבת קיום של רפלקסיה-ביקורתית-אינהרנטית, שבלעדיה אין האקטואליזציה או המימוש העצמי יכולים לשמש כלי להערכה של המטרה או של הדרך אליה.

- “החיים הטובים” מחייבים קיום אוטונומי-חופשי, כי כל מצב אחר יתפרש כשעבוד בדרגה זו או אחרת. אותה אוטונומיה היא חלק בלתי נפרד מהגדרת ההגשמה העצמית ונלוות אליה היכולת לפעול בצורה אותנטית לצד יכולת הלמידה הרפלקסיבית (Kleining, 1991).

“החיים הטובים” מהווים את פסגת ההישגים, את מטרת הקיום האנושי, כפי שההגשמה העצמית היא המצב הגבוה ביותר אשר האדם יכול היה להגיע אליו, אם היה מגיע למימוש או להגשמת כל יכולתו וכל כשרונותיו. הצבת מטלות נשגבות אלה מורה על גישה אליטיסטית, שהיא כנראה חיונית להבנתה ולהגדרתה של ההגשמה העצמית.

חזון ההגשמה העצמית

האליטיזם כרוך בהגשמה העצמית ומשמעו: יכולת האדם להגשים את רצונותיו, להשיג או לממש את מה שהוא מחפש, ובכך להפוך לאדם ה“טוב ביותר”: בעל השאיפות הנשגבות ביותר, היכולות הטובות ביותר, הכישורים הטובים ביותר, הערכים הנאצלים ביותר, התבונה הרבה ביותר ויכולת ההגשמה המרבית. הצבת רף מעין זה היא בהכרח ייעוד אוטופי שאינו בר אקטואליזציה או מימוש, אך הוא תכליתה של ההגשמה העצמית. הצבת דרישות כה גבוהות איננה יוצרת הבחנות או מפלה בין פרט אחד לחברו, משום שההבחנות הללו קיימות גם במחשבת האדם, בנפשו וביכולתו וגם באידיאלים שהוא מציב לעצמו. דחף אליטיסטי זה ניתן לצמצום ולהגבלה רק מתוך ההבנה הצנועה שקיימות תמיד דרגות גבוהות יותר של הצטיינות ושל הגשמה. ניתן לחתור לקראתן, אך ספק אם במציאות הריאלית קיימת בפועל הגשמה עצמית מלאה.

ההגשמה העצמית היא חזון שהפרט יכול להגיע אליו אם הוא ויתר או אם חדל להאמין שרק במסגרת חברתית נאותה הדבר אפשרי. הפרט מנסה להגיע להגשמה עצמית מתוך הכרה, ידיעה והבנה, שהדרך אליה כרוכה במאבק ובהתגברות על מכשולים חברתיים וסביבתיים, אך אין היא מחייבת אותו לעצור ולסלק את כל המכשולים הללו למען החברה כולה או למען האנושות ורק לאחר מכן להתפנות להגשמה עצמית.

On Attaining Self-Fulfillment

Israel Idalovichi

The aim of this paper is to give a detailed analysis of the ideal of self-fulfillment. The analysis of this ideal is not only conceptual but also normative. “Self-fulfillment” has two close synonyms: “self-realization” and “self-actualization.”

Self-fulfillment has been criticized as being egoistic or such a value-neutral theory that it fails to distinguish between sinners and saints. Nevertheless, self-fulfillment ultimately grounds in the concept of human dignity.

Self-fulfillment consists of superlatives of desire and achievement; it subsumes all other values of human life and is the ultimate goal of human striving. Consequently, seeking a good life means seeking self-fulfillment.

ביבליוגרפיה

- אריסטו, (1973), *אתיקה*, ירושלים: שוקן.
בובר, מ., (1983), *נתיבות באוטופיה*, תל אביב: עם-עובד.
דקארט, ר. (1987), *הגיונות*, ירושלים: מאגנס.
ניטשה, פ., (1970), *כה אמר זרתוסטרא*, ירושלים: שוקן.
שפינוזה, ב., (1967), *תורת המידות*, ירושלים: אקדמון.
- Bloch, E., (1986), **The Principle of Hope**, 3 vols. Oxford: Blackwell.
- Frankfurt, H.G., (1971), Freedom of the Will and the Concept of a Person, in **Journal of Philosophy** 68, pp. 5-20.
- Freud, S., (1953-1974), Beyond the Pleasure Principle, in **The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, 24 vols. London: Hogarth Press.
- Fromm, E., (1947), **Man for Himself**, New York: Rinehart.
- Gewirth, A., (1998), **Self-Fulfillment**, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Jameson, F., (1979), **Reification and Utopia in Mass Culture**, Social Text 1, pp. 130-148.
- Kleinig, J., (1991), **Valuing Life**, Princeton: Princeton University Press.
- Mannheim, K., (1991), **Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge**, London: Routledge.
- Popper, K.R., (1957), **The Open Society and Its Enemies**, 2 vols. London: Routledge & Kegan Paul.
- Rogers, C.R., (1961), **On Becoming a Person**, Boston: Houghton Mifflin.
- Summer, L.W., (1992), **Two Theories of the Good**, in **Social Philosophy and Policy** 9, no. 2, pp. 1-14.
- Taylor, C., (1989), **Sources of the Self: The Making of the Modern Identity**, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

_____ (1993), **The Ethics of Authenticity**, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Warner, S.J., (1966), **Self-Realization and Self-Defeat**, New York: Grove Press.

Yankelovich, D., (1981), **New Rules: Searching for Self-Fulfillment in a World Turned Upside Down**, New York: Random House.